

Agnieszka Szczaus

Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu Szczecińskiego

Tytuły w dawnej prasie popularnonaukowej (na przykładzie „Nowych Wiadomości Ekonomicznych i Uczonych” 1758–1761)¹

Tytuł każdego tekstu ze względu na inicjalną pozycję pełni niezwykle istotne funkcje – jest jednym z podstawowych czynników identyfikujących tekst, wyznacza jego granicę początkową, wspomaga interpretację tekstu i kondensuje jego treść. Szczególnym podtypem tytułów są tytuły prasowe nazywane nagłówkami, składające się z tytułu głównego (jest to jednoczłonowa postać tytułu) oraz ewentualnie dodawanych nadtytułów i/lub podtytułów (jest to wieloczłonowa postać tytułu)². We współczesnej prasie polskiej ustaliły się dwa typy tytułów odpowiadające tekstom informacyjnym (tu tytuł wskazuje temat i streszcza najważniejsze informacje) oraz tekstom publicystycznym (tytuł główny wskazuje najważniejszą myśl, zaś nadtytuł lub podtytuł dookreśla temat wypowiedzi i rekompensuje wieloznaczność tytułu głównego). Niezwykle ważną rolę (o czym szczegółowo pisali Anna Starzec [1999: 173–178, 1991, 1994] i Stanisław Gajda [1987: 83–89]) odgrywają tytuły nadawane współczesnym tekstom popularnonaukowym – pełnią funkcję delimitacyjną, identyfikującą, informacyjną, ale także pragmatyczną i perswazyjną, polegającą na przyciąganiu uwagi odbiorcy, nawiązywaniu z nim kontaktu, zachęcaniu do lektury. Stąd też, jak wskazali badacze, w tekstach popularnonaukowych (zarówno prasowych, jak i książkowych) wykorzystuje się różnorodne językowe i pozajęzykowe zabiegi służące uatrakcyjnianiu tytułów.

---

1 Tekst został wygłoszony na seminarium dedykowanym pamięci Profesora Wojciecha Ryszarda Rzepki *Polszczyzna doby staro- i średniopolskiej*, Poznań, 21–23 stycznia 2019 roku.

2 O budowie tytułu, zwłaszcza tytułu prasowego, zob. np.: Pisarek 1967, 2006: sv. *tytuł, nagłówek, nadtytuł, podtytuł*; Maślanka 1976: sv. *nagłówek*).

Celem niniejszego artykułu jest analiza tytułów zamieszczonych w pierwszym polskojęzycznym czasopiśmie o charakterze popularyzatorskim, określonym mianem czasopisma półuczonego (na wzór niem. *Zeitschriſte halbgelherſte*) [Kurkowski 1994: 53], tj. w „Nowych Wiadomościach Ekonomicznych i Uczonych albo Magazynie wszystkich nauk do szczęśliwego życia ludzkiego potrzebnych, wydanych przez Wawrzyńca Mitzlera de Kolof, filozofii i medycyny doktora, historii Rzeczypospolitej pisarza, różnych Akademii cudzoziemskich towarzysza J.K.M.K.”³. Pismo miało odpowiadać na potrzeby ówczesnego życia gospodarczego i donosić o aktualnych osiągnięciach naukowych i technicznych dokonujących się na świecie, a ponieważ było adresowane do szerokiego grona odbiorców, redagowano je po polsku⁴, co ówczēśnie juſz decydowało o jego półuczonym charakterze⁵. W czasopiśmie zamieszczano zarówno oryginalne, jak i tłumaczone z języków niemieckiego i francuskiego teksty, w których poruszano problemy z zakresu medycyny, ekonomii (w tym z rolnictwa, przemysłu i handlu) oraz filozofii. Czēść publikacji w „Nowych Wiadomościach” jest sygnowana nazwiskiem Mitzlera, choć badacze nie sę pewni, czy znał on polszczynę wystarczająco dobrze, by samodzielnie pisać i redagować teksty. „Nowe Wiadomości” w załoſzeniu miały być miesięcznikiem, lecz nie ukazywały się regularnie – w ciągu czterech lat (1758–1761) wydano 12 numerów pisma składających się na jeden tom liczący 743 numerowane strony oraz zawierający dodatek z różnymi indeksami na kolejnych 48 nienumerowanych stronach.

Do analizy wybrałam z 12 numerów pisma 73 tytuły – zarówno główne tytuły poszczególnych publikacji, jak i tytuły nadawane kolejnym czēściom czy rozdziałom publikacji wieloczēściowych. Jako podstawowę formę tytułów przyjąłm tę, która bezpośrednio poprzedza tekst. Uzupełniająco uwzględniłam tytuły zamieszczone w spisach treści na początku kaſdego numeru pisma oraz tytuły zebrane w indeksie znajdującym się na końcu tomu „Nowych Wiadomości”, na nienumerowanych stronach. Obserwacji zostały poddane struktura i funkcje tytułów.

---

3 Korzystam z egzemplarza udostępnionego przez Bibliotekę Narodowę (sygn. Czart. I 33134). Wszystkie przywoływane w dalszej czēści artykułu przykłady tytułów pochodzą z tegoſz egzemplarza pisma. Pisownię uwspółczēśniam, w nawiasie kwadratowym za tytułm podaję numer zeszytu i strony, z których pochodzą przykłady.

4 Informacje na temat „Nowych Wiadomości” za: Kurkowski 1994: 53.

5 Wawrzyńiec Mitzler w tym czasie wydawał teſz dwa czasopisma uczone, tj. niemieckojęzyczne „Warschauer Bibliothek” oraz łacińskojęzyczne „Acta Litteraria”. (Więcej informacji na temat życia i działalności Mitzlera w: Klimowicz 1953: 228–277; Aleksandrowska 1976: 389–392).

Przeprowadzona analiza strukturalna pokazała, że wśród 73 uwzględnionych tytułów są zarówno te mające jednoczłonową postać (25 tytułów, 35% materiału), jak i te o postaci wieloczłonowej (48 tytułów, 65% materiału). Obserwacja tytułów pokazuje pewną zależność – tytułami jednoczłonowymi opatrzone są tylko stosunkowo krótkie teksty, których publikacja mieściła się w jednym numerze pisma, np.: *Rzecz o długim wstrzymaniu się od jedzenia i picia* [V, 285]; *Annotacja o sposobach, któremi rolą żywną i wszelkie latorośle płodnymi uczynić można* [V, 313]; *O sposobie, aby wilgoci świeżo tynkowanych ścian nie szkodziły* [III, 150]; *Doświadczony sposób, którym mnóstwo ryb wędą czy siecią łowić można* [XII, 741] itp. Z kolei teksty długie, rozprawy dzielone na kilka części i z reguły publikowane w kolejnych numerach czasopisma (wyjątkowo dotyczy to także tekstu wieloczęściowego publikowanego całościowo w jednym numerze) były opatrzone tytułami wieloczłonowymi, na które składał się spinający całość tytuł nadrzędny oraz tytuł konkretnego rozdziału lub części pracy. Na przykład w „Nowych Wiadomościach” został zamieszczony składający się z 10 rozdziałów poradnik gospodarski sygnowany nazwiskiem Mitzlera, opatrzony nadrzędnym, choć niekonsekwentnie przywoływanym tytułem: *Wstęp do ekonomii albo gospodarstwa porządnego* (tym tytułem opatrzone rozważania wstępne poradnika oraz rozdział I, zamieszczone w pierwszym zeszycie pisma), *Wstęp do gospodarstwa porządnego* (rozdziały IV i VII poradnika) lub najczęściej *Wstęp do gospodarstwa* (rozdziały II, III, V, VI, VIII, IX i X). Do tytułu nadrzędnego dołączone są numerowane tytuły kolejnych rozdziałów: *I O poznawaniu gruntów* [I, 38]; *II O sposobie wyprawowania roli* [II, 106]; *III Jakim sposobem miejsca opuszczone wyrabiać* [IV, 208]; *IV O pszenicy ozimej i jarej* [VII, 433]; *V O życie ozimim i jarym* [VII, 440]; *VI O jęczmieniu ozimym i jarym, i o owsie* [VII, 443]; *VII O grochu, wyce, prosie, konopiach, lninie i rzepie białej* [VIII, 501]; *VIII O gryce, tartoflach, kalarepach i jarmużu* [IX, 561]; *IX O marchwiach* [IX, 569] oraz *X O mieszanin z nasion marchwi, pietruszki, korzeni pasternaku, buraków korzeni słodkich, cybuli, anyżu, bożej trawki, gorczyca, kminu polnego, kminu czarnego, rzeżuchy, maku, krokosu, &c.* [IX, 573].

Podobna zależność dotyczy tłumaczonej z języka francuskiego rozprawy, zatytułowanej nadrzędnie *Przyjaciel białych głów*⁶ [VII, 417]. Kolejne części rozprawy są konsekwentnie poprzedzane tytułem nadrzędnym, a ponadto metatekstowym określeniem *rozdział* oraz tytułem szczegółowym, np.: *Rozdział I Stan białej płci w towarzystwie* [VII, 422]; *Rozdział II O naukach przyzwo-*

---

6 Karol Estreicher [1888: 771, 732] bierze pod uwagę Wojciecha Jakubowskiego jako autora tego tekstu.

itych białej płci [VIII, 494]; *Rozdział III O zabawach płci białej* [IX, 552]; *Rozdział IV O uciechach* [X, 603]; *Rozdział V O zbytku niewiast* [X, 615]; *Rozdział VI O stroju niewiast* [XI, 662], *Rozdział VII O przymiotach i humorze niewiast* [XI, 673]; *Rozdział VIII O kochaniu i zalotach* [XII, 709]; *Rozdział IX O małżeństwie* [XII, 716].

I jeszcze jeden przykład publikacji wieloczęściowej, opatrzonej nadrzędnym tytułem: jest to tłumaczona z języka niemieckiego filozoficzna rozprawa autorstwa Jana Krzysztofa Gottscheda (niem. *Erste Gründe der gesamten Weltweisheit*, wyd. Leipzig, 1733). Tytuł bezpośrednio poprzedzający rozprawę jest zgodnie z barokową manierą niezwykle rozbudowany: *Pierwsze prawdy całej filozofii, w których wszystkie filozofskie nauki przyzwoitym porządkiem wyłożone i na dwie części podzielone są. Kwoli tym, którzy publiczne w akademiach lekcje biorą. Napisane z przydatkiem krótkiej historii filozofskiej, tudzież potrzebnych figur i rejestru rzeczy przez Jan Krzysztofa Gottscheda ordynaryjnego logiki i metafizyki, ekstraordynaryjnego poetyki profesora, Wielkiego Książęcego Kolegium Kolegi po kilkakroć. Akademii Lipskiej Rektora. Po polsku tłumaczone. Część teoretyczna, albo uważająca edycji czwartej poprawionej i pomnożonej* [V, 253] – taka forma tytułu pojawi się w „Nowych Wiadomościach” tylko raz, nigdzie już nie zostanie powtórzona. Traktat Gottscheda podzielony jest na dwie zasadnicze części zatytułowane: *Nauki rozsądkowej część pierwsza* oraz *Nauki rozsądkowej część wtóra*. Tytuły tych części traktowane są jako nadrzędne i bezpośrednio poprzedzają metatekstowe określenie *rozdział* (wraz z numerem) oraz tytuły szczegółowe kolejnych rozdziałów, np. *Nauki rozsądkowej część pierwsza. O trzech siłach ludzkiego rozumu. Rozdział I O sile poznawania* [V, 319]; *Nauki rozsądkowej część pierwsza. Rozdział II O wykładach* [VI, 319], *Rozdział III O rozsądku* [VI, 328], *Rozdział IV O różności propozycji względem matematycznych nauk* [VI, 336]; *Nauki rozsądkowej część wtóra. O pożytkach jej. Rozdział I O pożytkach logiki w wynajdowaniu prawd niewiadomych* [VIII, 451]; *Rozdział II O pożytku logiki w dobrym wyłożeniu nowo znalezionych prawd* [VIII, 466]; *Nauki rozsądkowej część wtóra. Rozdział III O pożytku logiki w rozsądzaniu prawd wynalezionych i ksiąg, w których są podane* [IX, 515], *Rozdział IV O pożytku logiki w czytaniu ksiąg i w obieraniu dobrych nauczycieli do sztuk i umiejętności* [IX, 533], *Rozdział V O pożytku logiki w przekładaniu, dowodzeniu, zbijaniu i dysputowaniu się* [IX 544]. Jak więc widać, struktura tytułów może być dość rozbudowana – może tworzyć układy dwu-, trzy-, a nawet czteroczłonowe.

Struktura tytułów bezpośrednio poprzedzających teksty, zarówno tych jedno-, jak i wieloczłonowych, z reguły jest powielana także w spisach treści (w „Nowych Wiadomościach” określanych konsekwentnie jako *Zbiór arty-*

kułów⁷) oraz w zamieszczonym na końcu tomu indeksie. Ingerencja w postaci tytułów podawanych w spisach i indeksie jest nieznacząca. Zmiany zaobserwowano tylko w wypadku 13 tytułów (18% materiału) – polegają one głównie na skróceniu podstawowej formy tytułu. Na przykład z przywołanego już powyżej niezmiernie rozbudowanego tytułu traktatu Gottscheda w spisie treści został przywołany tylko jego pierwszy człon, tj. *Pierwsze prawdy całej filozofii, w których wszystkie filozofskie nauki przyzwoitym porządkiem wyłożone i na dwie części podzielone są*. Zredukowano dalszą część tytułu, zawierającą m. in. informację o autorstwie tekstu⁸, stanowiącą składniowo, a także graficznie⁹ integralną część tytułu. I to właśnie informacja o autorstwie najczęściej ulega redukcji (5 przykładów), np. w zeszycie I ukazał się artykuł *O istocie nauki lekarskiej w powszechności, w szczególności zaś o jej stanie w Polsce przez Mitzlera de Kolof* – w spisie treści tytuł skrócono o informację o autorstwie. Zaznaczmy jeszcze, że redukcja tego elementu nie jest stosowana konsekwentnie – w trzech innych wypadkach nazwisko autora stanowi integralną część tytułu zamieszczonego i w spisie treści, i bezpośrednio przed tekstem, np. *O przyczynach ruchu, mocy, ściskania i rozwodzenia się w ciałach ludzkich przez Doktora Mitzlera de Kolof* [IV, 184, 215].

W spisach treści i indeksie może być też pominięta tytulatura grzecznościowa obecna w tytułach zasadniczych, np. w zeszycie VI opublikowano artykuł *Imci Pana Franciszka Józefa Borrego Mniemanie z doświadczenia wzięte i utwierdzone względem wina, jako się to w ocet przemienia, i jeśli ocet ciepłym lub zimnym się robi* [VI 374]. W spisie treści pominięto tytuł *Imć Pan*, pozostawiając tylko imię i nazwisko autora tekstu.

Kolejnym elementem podlegającym redukcji są informacje o języku, z którego tekst został przetłumaczony (3 przykłady). Ilustracją tego zjawiska jest choćby zamieszczony w IV zeszycie artykuł *O szkodach, które czynią wróble. Wyjęcie z autora Wilhelma Ellis Angielczyka na niemiecki najprzód język, a teraz na polski przetłumaczone* [IV, 342]. W spisie treści podtytuł kończy się na informacji o autorstwie, usunięto natomiast informację o języku tekstu źródłowego i o kolejności przekładów.

Skrócenia tytułów są zapewne zabiegiem celowym, natomiast pozostałe zmiany, nietworzące serii, są być może efektem pomyłki drukarskiej. Taką innowacją jest np. zmiana szyku wyrazów (1 przykład) – w zeszycie I opubli-

7 Iwona Loewe [2006: 172] określa taki nadrzędny tytuł jako architekt.

8 We współczesnej prasie informacja taka jest umieszczana w tzw. wierszu autorstwa [por. np. Wolański 2008: 283], którego w „Nowych Wiadomościach” się nie wydziela.

9 O wskazówkach graficznych pomagających wyodrębnić tytuł prasowy i jego części składowe w odniesieniu do współczesnej prasy pisał Walery Pisarek [1967: 5].

kowano artykuł zatytułowany *O istotnych częściach, z których składa się zboże* [I, 15]. W spisie treści zaimiek zwrotny się został przesunięty przed czasownik *składa*. Również wyjątkowe są zmiany gramatyczne (2 przykłady). W tytule *Niezwodny sposób leczenia zarzę bydła rogatego, która przedtym w całych panowała Inflantach, przez medyka rosyjskiej cesarzowy Anny, doktora Fischera wynaleziony* [XI, 697] przydawka *rosyjski* łączy się z rzeczownikiem *cesarzowa*, natomiast w spisie treści łączy się z rzeczownikiem *medyk*: *przez medyka rosyjskiego cesarzowej Anny* [XI, 646]. Ponadto w tytułach pojawiły się odmienne formy dopełniacza liczby pojedynczej rzeczownika *cesarzowa*, który raz przyjmuje postać zgodną z rzeczownikowym typem odmiany (*cesarzowy*), a raz zgodną z odmianą przymiotnikową (*cesarzowej*). Trudno w tym wypadku jednoznacznie ustalić, w jakim stopniu trzy przywołane powyżej zmiany były celowe. Rozbieżności pomiędzy postacią tytułu bezpośrednio poprzedzającego tekst a jego postacią ujętą w spisie treści są w czasopiśmie dość częste – w odniesieniu do prasy z połowy XIX wieku i początku wieku XX pisała o tym zjawisku Iwona Loewe [2006: 171–181].

W badanym materiale zdarzają się też sporadycznie sytuacje, kiedy w spisie treści pominięto jakieś tytuły całkowicie – tak się stało z tytułami rozdziałów składających się na artykuł *O szkodach, które czynią wróble* [VI, 342]. Tytuły rozdziałów: *O lągu wróblów w miesiącu maju* [VI, 342], *O szkodach, które gospodarze od wróblów ponoszą* [VI, 345], *Jak się mogą wróble od zboża w polu będącego tudzież od owoców w ogrodach &c., &c., odwrócić* [VI, 352] oraz *Jak stare i młode wróble mogą być wygubione* [VI, 361] nie zostały wyszczególnione w spisie treści. W wypadku pozostałych publikacji wieloczęściowych tytuły poszczególnych rozdziałów w spisach treści zostały skrupulatnie odnotowane. W spisie treści nie uwzględniono ponadto tytułu katalogu książek zamieszczonego w II zeszytce *Regestr nowych książek, które się na przedawanie znajdują w Drukarni J. K. Mci Mizlerowskiej* [II, 116].

Opublikowane w „Nowych Wiadomościach” spisy treści mają bardzo uporządkowaną, regularną budowę, na którą składają się: architekt (Zbiór artykułów) oraz numerowane tytuły artykułów zawartych w kolejnych zeszytach pisma (średnio po 4 w każdym). Jak pisze Iwona Loewe [2007: 120–123], kanoniczna postać spisu treści powinna składać się z architektu, tytułów artykułów, powinna ponadto zawierać numery stron, na których znajdują się kolejne artykuły, ale, jak zauważa badaczka, w tradycji gatunku można znaleźć też postać zredukowaną o numerację pagin. W wypadku „Nowych Wiadomości” paginacji w spisach treści brak, ale została ona uwzględniona w wykazie artykułów znajdującym się na końcu tomu.

Przegląd tytułów obecnych w „Nowych Wiadomościach” pokazuje, że ich językowa postać jest dość schematyczna. Wyraźnie zaznacza się tu silna nominalizacja, typowa dla współczesnych tekstów naukowych [por. Mikołajczak 1990: 174]. Wśród części mowy przeważają rzeczowniki, przymiotniki i wyrażenia przymikowe nad czasownikami – na 768 wyrazów tekstowych wykorzystanych do budowy tytułów zaledwie 25 wyrazów (3% materiału) to czasowniki, z czego tylko 14 ma formę osobową. W konsekwencji wyjątkowe są tu tytuły w formie zdania (7 tytułów), np.: *Jak stare i młode wróble mogą być wygubione* [VI, 361]; *Jak się mogą wróble odwrócić* [VI, 361]; *Dwa przykłady, w których się pokazuje, iż i pozorne, czyli do prawdy podobne dowody w sądach mylić mogą* [XI, 647].

Przeważają tytuły mające postać grupy nominalnej, w tym aż 41 z nich (56% wszystkich tytułów) przybiera postać wyrażenia zbudowanego z przymiłka o w połączeniu z rzeczownikiem w miejscowniku, np.: *O przyczynach ruchu, mocy, ściskania i rozwodzenia się w ciałach ludzkich przez Doktora Mitzlera de Kolof* [IV, 215], *O naturalnych przyczynach życia i śmierci przez doktora Mitzlera de Kolof* [III, 137], *O sposobach ustanowienia handlów w Polsce i przyprowadzeniu ich do doskonałości* [II, 175]. Konstrukcje takie mogą być poszerzone o rzeczowniki: *annotacja, dysertacja* lub *rzecz*, np.: *Annotacja o sposobach, któremi rolę żyzną i wszelkie latorośle płodnemi uczynić można* [V, 313]; *Dysertacja historyczna o manufakturach (tłumaczona z ksiąg pod tytułem: Varietes hisotriqes & litteraires &c.: t. II, p. 290. Seq.)* [IV 229]; *Rzecz o długim wstrzymaniu się od jedzenia i picia* [V, 285]. Zdarzają się ponadto tytuły, których podstawę stanowią rzeczowniki z dopełnieniami: *sposób czego / do czego* (4 przykłady, np.: *Sposób niezawodny do zachowania w całości futer i innych wełnianych sprzętów od molów* [I, 53]; *Niezawodny sposób leczenia zarazę bydła rogatego, która przedtym w całych panowała Inflantach, przez medyka rosyjskiej cesarzowy Anny, doktora Fischera wynaleziony* [XI, 697]); *wstęp do czego* (2 przykłady, np.: *Wstęp do gospodarstwa* [II, 106]); *uwagi nad czym* (2 przykłady, np.: *Uwagi krytyczne nad przepowiadaniem odmiany powietrza i obserwacjami meteorologicznymi* [III, 151]) oraz *planta czego* (1 przykład: *Planta wojowania z Polakami, ułożona przez Maurycego Grafa de Saxe, wyjęta z jego księgi pod tytułem: Les Reveries, ou Memoires sur l'art de la guerre* [III, 119]).

Taka schematyczna, uporządkowana, regularnie powtarzająca się forma tytułów wynika m.in. z dążności do precyzji. Tytuły dookreślają temat poszczególnych artykułów – wysuwa się tu zatem na pierwsze miejsce informacyjna i kondensacyjna (oczywiście obok delimitacyjnej) funkcja, tak jak we współczesnych tekstach naukowych. Natomiast typowa dla współczesnych tytułów

tekstów popularnonaukowych funkcja perswazyjna, pragmatyczna, jest niemal niewidoczna. Anna Starzec podkreśla, że tytuł współczesnego tekstu popularnonaukowego „nie tyle informuje o treści artykułu, jak to ma miejsce w artykułach naukowych, co eksponuje elementy językowe, które mogą zaskoczyć odbiorcę, przyciągnąć jego uwagę, a w efekcie przyczynić się do podjęcia rozmowy” [Starzec 1994: 278]. Badaczka wskazuje też całą grupę zabiegów językowych wykorzystywanych obecnie do uatrakcyjniania tytułów, takich jak np.: metafory, porównania, antytezy, analogie, instrumentacja brzmieniowa, parafrazy przysłów, powiedzeń, obecność elementów wartościujących itp. [Starzec 1994: 277–282]. W wypadku tytułów pochodzących z „Nowych Wiadomości” takie zabiegi były stosowane bardzo oszczędnie – można wskazać nieliczne przykłady stosowania antytezy, np.: *O małych przyczynach najznacniejszych spraw ludzkich na tym świecie* [I, 41], wykorzystania rzeczowników i przymiotników wartościujących, np.: *O pożytku logiki w czytaniu książek i w obieraniu dobrych nauczycieli do sztuk i umiejętności* [IX, 533], oraz wprowadzania do tytułu informacji, które mają czytelnika zaintrygować, np.: *O wynalezieniu moim maszyny, która na stawie płynąc, staw z trzciny, rogoziny i wszelkiego wyczyszcza zielska, którą maszynę sarna dzika konsekrowała* [XI, 685].

Można zatem zauważyć, że badane tytuły z punktu widzenia ich budowy i dominującej funkcji są bliższe współczesnym tytułom artykułów naukowych niż popularnonaukowych. Dlaczego tak się dzieje? Po pierwsze, połowa XVIII wieku to moment kształtowania się prasy popularnonaukowej, która nie miała jeszcze wypracowanych własnych sposobów przekazywania treści i docierania do czytelnika. Popularyzacja (wrażnie deklarowana w *Przedmowie* zamieszczonej w „Nowych Wiadomościach”) przejawiała się w doborze ciekawych tematów, mających zainteresować szerokie grono odbiorców oraz w doborze języka przekazu (w tym wypadku języka polskiego), a nie w sposobie ukształtowania tekstu. Po drugie, sposób konstruowania tekstu, także jego tytułu, był efektem przeniesienia na grunt prasy popularyzacyjnej zwyczajów językowych ukształtowanych na gruncie piśmiennictwa naukowego, i to piśmiennictwa mającego postać obszernych publikacji zwartych, książkowych, w których istotna była architektonika tekstu, jego precyzyjne rozczłonkowanie na mniejsze segmenty i nadawanie tym segmentom tytułów, które pozwoliłyby czytelnikowi szybko odnaleźć interesujące go informacje. Zatem w wypadku naukowych publikacji książkowych tytuł był i nadal jest niezwykle istotnym elementem nawigacji, pomagającym poruszać się po tekście, a nie elementem nakłaniającym do czytania. I takie właśnie forma oraz funkcja tytułu, wzorowane na tytułach publikacji książkowych, zostały przeniesione do czasopisma, co widać wyraźnie zwłaszcza na przykładach przedruków czy tłumaczeń róż-

nych traktatów mających najpierw postać książkową (takich jak np. *Pierwsze prawdy całej filozofii* czy *Przyjaciel białych głów*).

Na koniec jeszcze jedna uwaga – w artykule świadomie zrezygnowałam z określenia *nagłówek*, dziś powszechnie stosowanego w odniesieniu do tytułów prasowych. W polszczyźnie XVIII wieku określenie to było używane tylko w znaczeniu architektonicznym lub hippicznym¹⁰, natomiast w znaczeniu związanym z drukarstwem po raz pierwszy wyraz zostało zarejestrowane w *Słowniku wileńskim* [Zdanowicz i in. 1861, t. 1: 712]. Mimo formalnych zbieżności tytułów zamieszczonych w dawnej prasie popularyzacyjnej ze współczesnymi nagłówkami prasowymi (wielocłonowa struktura) językowe ukształtowanie tytułów dawnych (schematyzm, szablonowość) oraz ich dominująca funkcja (delimitacyjna, ale też informacyjna i kondensacyjna) powodują, że zbliżają się one bardziej do tytułów publikacji naukowych niż do współczesnych nagłówków prasowych publikacji popularnonaukowych. Otwarte natomiast pozostaje pytanie, kiedy językowa forma oraz funkcja tytułów tekstów popularnonaukowych zaczęły się przekształcać.

Bibliografia

Źródło

„Nowe Wiadomości Ekonomiczne i Uczone albo Magazyn wszystkich nauk do szczęśliwego życia ludzkiego potrzebnych, wydane przez Wawrzyńca Mitzlera de Kolof, filozofii i medycyny doktora, historii Rzeczypospolitej pisarza, różnych Akademii cudzoziemskich towarzysza J.K.M.K” (1758–1761), Drukarnia Mitzlerowska, Warszawa.

Literatura

Aleksandrowska Elżbieta (1976), *Mitzler de Kolof Wawrzyniec Krzysztof*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, red. Emanuel Rostworowski, t. 21, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 389–392.

Estreicher Karol (1888), *Bibliografia polska*, t. 9: *Stólecie XVIII*, Wydanie Akademii Umiejętności, Kraków.

Gajda Stanisław (1987), *Społeczne determinacje nazw własnych (tytułów)*, „Socjolingwistyka”, z. 6, s. 79–89.

---

¹⁰ Por. przykłady zamieszczone w *Kartotece Słownika języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*, www.rcin.org.pl/publication/20029 [dostęp: 10 października 2019].

- Kartoteka Słownika języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*, www.rcin.org.pl/publication/20029 [dostęp: 10 września 2019].
- Klimowicz Mieczysław (1953), *Mitzler de Kolof – redaktor i wydawca*, w: Roman Kaleta, Mieczysław Klimowicz, *Prekursorzy oświecenia*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 228–277.
- Kurkowski Jarosław (1994), *Warszawskie czasopisma uczone doby Augusta III*, Wydawnictwo Retro-Art, Warszawa.
- Loewe Iwona (2006), *Strategie paratekstowe w prasie. Na wybranych tytułach z połowy XIX i początku XX wieku*, w: *Czas i konwersacja. Przeszłość i teraźniejszość*, red. Małgorzata Kita, Jan Grzenia, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 171–181.
- Loewe Iwona (2007), *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Maślanka Julian, red. (1976), *Encyklopedia wiedzy o prasie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Mikołajczak Stanisław (1990), *Składnia tekstów naukowych. Dyscypliny humanistyczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Pisarek Walery (1967), *Poznać prasę po nagłówkach! Nagłówek wypowiedzi prasowej w oświetleniu lingwistycznym*, Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Ruch”, Kraków.
- Pisarek Walery red. (2006), *Słownik terminologii medialnej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków.
- Starzec Anna (1991), *Sugestywność tytułów popularnonaukowych*, w: *Wariancja w języku*, red. Stanisław Gajda, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu, Opole, s. 255–258.
- Starzec Anna (1994), *Formy pozyskiwania odbiorcy w tekstach popularnonaukowych*, w: *Kształcenie porozumiewania się*, red. Stanisław Gajda, Jolanta Nocoń, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 277–282.
- Starzec Anna (1999), *Współczesna polszczyzna popularnonaukowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Wolański Adam (2008), *Edycja tekstów. Praktyczny poradnik: książka, prasa, www*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zdanowicz Aleksander i in. (1861), *Słownik języka polskiego*, Wydany staraniem i kosztem Maurycego Olgerbranda, Wilno.

Agnieszka Szczaus

Titles in the Old Popular-science Press (Based on the Example of *Nowe Wiadomości Ekonomiczne i Uczone* [*The New Economic and Scholarly News*], 1758–1761)

The article analyses the structure and functions of seventy-three titles extracted from the first Polish-language popular-science journal, i.e. *Nowe Wiadomości Ekonomiczne i Uczone*. It was determined that the examined titles included both uninomial and binomial titles (25) as well as multinomial ones (48). Uninomial titles relate only to relatively short texts whose publication fell within a single issue of the journal. Long texts, divided into several parts and published in subsequent issues of the journal, had multinomial titles.

The analysed titles (just as in the case of the titles of strictly-scientific modern articles) fulfilled the informative and substantial function. However, they did not perform the pragmatic and persuasive functions typical of the headlines present in modern popular-science press.

KEYWORDS: press; popular-science press; titles.

dr hab. Agnieszka Szczaus – Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet Szczeciński; zainteresowania badawcze: słowotwórstwo diachroniczne (zwłaszcza synonimia słowotwórcza), leksykologia (rozwój terminologii z różnych dziedzin), stylistyka historyczna i współczesna (zwłaszcza przeobrażenia stylu naukowego) oraz genologia (przeobrażenia gatunków użytkowych).

